

על מרחב ומרחבים אחרים

התערוכה **על מרחב ומרחבים אחרים**¹ הינה התערוכה הפותחת של **המרכז לאמנות מעורבת**, המוקם בימים אלו במכללת אורנים, טבעון. התערוכה מציגה מגוון של התייחסויות למקומו של האדם בסביבתו.

תחושת ההדרה העולה מעבודותיהם של האמנים בתערוכה זו מתכתבת עם מושג ההטרטופיה, אותו טבע מישל פוקו (2011). לטענתו, בכל חברה קיימים מלבד המרחבים ה"רגילים" שמרכיבים אותה, גם "מרחבים אחרים" אותם הוא מכנה "הטרופיות" (הטרו=אחר, טופוס=מקום). אלו הם מקומות הנמצאים מחוץ ומעבר למקומות הרגילים. מרחבים אלו עשויים להיות פיזיים וממשיים או מופשטים ואשלייתיים. מרחבים ששונים בהם מתוך כפייה (בתי כלא...) או מתוך בחירה (קולנוע, סדנאות שונות, כנות...). לעיתים ייתפסו מרחבים אלו כ"טבעיים" (בתי ספר, בתי ילדים בקיבוצים...). בכל מקרה יספקו זירה לפגיעה בכוחו של הפרט ולעיתים אף בזהותו בעצם הדרתו מהמרחב הכללי. המודרים מצופים לעבור במרחב ההטרטופי תהליך של מיסמוע או תיקון. האופן בו חברה מגדירה את כלליה הכתובים ואלו שאינם כתובים, נובע בין השאר, מהתייחסותה לזרים ולחריגים שבתוכה. תהליך זה של הבניה חברתית, העושה שימוש במרחבים ההטרטופיים, הוא המכונן ומגדיר את הזהות הפרטית והכללית.

בתערוכה זו נבחנות נקודות ההשקה שבין המרחבים השונים. בשיחה שהתקיימה עם קבוצת אסירים מכלא שיטה, בעקבות תהליך היצירה של הסרט **זמן בתוך החומות פנימה** בהנחייתה של **אתי חן ברייר**, אומר אחד המשתתפים: "בסרט אני רוצה להביא מסר חברתי לעולם שמחוץ לבית הסוהר: גם לנו מבפנים יש השפעה על החברה שבחוץ. אני רוצה שירגישו בחוץ שאני, למרות שאני בפנים, אני חלק בלתי נפרד מהבחוץ...". ה"מרחבים ההטרטופיים" — "שיש להם מרחב—זמן משלהם, המופקע מן המרחב—זמן החברתי הכללי שבו מתנהלים הדברים כסדרם" (אופיר, 2000, עמ' 149), שבים ומגלים את עצמם ברבדים השונים בסרטה של אתי חן ברייר, תוך השוואות תמידיות לכאן ושם, לאז ולעכשיו. סדרת הצילומים של אתי חן ברייר מציגה חללים ציבוריים בקיבוצים. הקיבוץ כמרחב אידיאולוגי ופיזי מוצג בעבודותיה ריק מאנשים. החללים הנתושים משדרים תחושה של אובדן וריק, של מרחבים מנוגדים למרחבים שנועדו להיות.

נושא **המקום**, שמו של הסרט שיצרה **עדי מזרחי** עם קבוצת עצירים בבית מעצר קישון, וביתר פירוט "מהו המקום שלי" בתוך המרחב ההטרטופי המובהק ביותר - בית הכלא, העלה למודעות את המרחב הפנימי החיוני למשתתפים. המשתתפים דברו על החצר כמקום שלהם, אחרים בחרו את המיטה בתא כמקום מקלט, לאחר היה זה החלום או המקום הדמינוני אליו הוא חוזר ושם מוצא מרגוע למצוקותיו. תהליך היצירה של הסרט איפשר נדידה למרחב אלטרנטיבי אישי, שבו ניתן מקום לפתיחות וחשיפה של מחשבות ורגשות.

מבט פתוח, סרטו של **רועי כפיר** נוצר אף הוא עם קבוצת אסירים בכלא כרמל ועוסק בחיפוש אחר החופש בתוך חומות הכלא. רועי, המושפע מכתביו של ויקטור פרנקל (1984), מציג בפני האסירים ציטוטים המאתגרים אותם דוגמת: "אפשר ליטול מן האדם את הכל חוץ מדבר אחד: את האחרונה שבחירותיו אנוש - לבחור את עמדתו במערכת נסיבות מסוימות, לבור את דרכו [...] ולהחליט] אם תוותר על חירותך ועל הדרת כבודך ותתגלגל בדמות האסיר הטיפוסי" (שם, עמ' 85 – 86). חיפוש החופש שבכלא בתהליך יצירת הסרט היה רפלקטיבי ומעורר מחשבות עבור האסירים וגם עבור רועי שלדבריו: "לעיתים רבות ראיתי שאני עצמי כלאו בתוך דפוסים והגנות עצמיות שדווקא האסירים היו יותר משוחררים ממני בהם. חווית הכניסה לכלא הייתה לעיתים חוויה לכניסה למקום שבו אני יותר חופשי, יותר פנוי לעצמי ולחיבור עם מקום גבוה ונקי יותר שבי".

הצלם **בועז לניר** תיעד את פרויקט ה**עפיפונים** בכלא דמון. העפיפון הינו מטאפורה לתחושת החופש, ליכולת הבחירה באפשרות לראות את הדברים מזוויות שונות, להתנהלות בחיי האסיר: היכולת או אי היכולת לשלוט בחייו, מתי וכמה להרפות, לשחרר ועד כמה גורמים חיזוניים ונסיבתיים משפיעים על התוצאות. כפי שניסח זאת אחד האסירים: "אני לא יכול לכוון את הרוח, אבל אני יכול להתאים את המיקום שלי ולעמוד כל פעם בכיוון אחר". בעבודתו עם האסירים מספר בועז לניר: "מתוך העבודה המשותפת נוצרה הפריה הדדית. לרגעים מסוימים אני מאמין, האסירים חוו סוג של חירות".

המציאות הפיזית, החברתית ואף הנפשית בכלא אכן מהווה דוגמה מובהקת למרחב הטרטופי. ההטרטופיה, לפי פוקו (2003) "מתחילה לפעול במלואה כשבני אדם נמצאים בסוג של נתק מוחלט מן הזמן המסורתי שלהם". שם, עמ' 16). נתק זה בא לידי ביטוי באופנים שונים גם בעבודותיהם של שאר האמנים הלוקחים חלק בתערוכה זו.

ז'קלין תלם מתבוננת על סביבתה. עינה נתקלת בתופעות והיא לוכדת אותן בעדשתה. בסדרה זו היא עוברת מהרחב אל המצטמצם. בעבודה **up&down** היא חושפת מרחב ציבורי חצוי לרוחבו. בחלקו התחתון – תנועת אדם ערה ותוססת. בחלקו העליון – מצדו השמאלי יושבת בגבה אלינו אישה בודדה הצופה אל המרחב הפתוח שבחוץ. בצד ימין, ניצב ספק גבר ספק בובת חלון ראוה גברית, בעמידה מאיימת החוסמת את המעבר. מההתרחשות החצויה אנו עוברים אל הצילום **mediating**. דמות בודדה וקטנה יושבת בחלל גדול וחשוך, צפונה במרחב משלה. בעבודה השלישית **reverie** (חלומות בהקיץ) נעלם הדימוי האנושי. נותרו רק רמזי מבנה האוצרים בתוכם השתקפויות, שלוליות של אור וכתמים. תחום המכיל בתוכו עולם אחר.

לירון דהרי מתארת את "מסעות לילה שהעדר האור שבהן הוא בו זמנית חלל של אינפורמציה המספר על גבול, פחד, סקרנות אל אי-דיעה ולמידה". צילומיה הינם פירות של מסעות הלילה. בסדרת צילומים זו הופכת החשיכה לחומר המגדיר את החלל ומייצר גבולות חיזוניים ופנימיים בין המרחב הכללי לבינה כאדם ואמנית. הבלחות תאורה מינוריות חושפות בפנינו רמזים לשוכני החשכה. הטרוספורמציה שעוברת המציאות מהחוויה האישית של הצלמת אל התפיסה האנושית של המתבוננים ומשם אל הפריים הצילומי שמטבעו גוזר את הדבר המקשרו, בונה מחדש תפיסה של המרחב האחר הכלוא בו.

המיצגים של **ליאור אמיר קריאל** מתעדים פעולות שנולדו מתוך קונפליקט, חקר, פרימת נורמה ותפירתה מחדש. במיצג **KIK SIDE** **שחקנית משנה** מתועדת האמנית לבושה כדיירת רחוב. העגלה אותה היא דוחפת היא עבורה הביטחון וכלי הנשק. היא המגדירה את המרחב הפרטי, את הבית. מבנה הרחוב בו היא צועדת, מכתיב את התנהלותה, הרחוב הוא המרחב הנפשי שלה. הרחוב הוא החופש, הפחד, יצר ההישרדות, המוות ובו היא נעה בחוסר ברירה מתוך תחושת הסכנה של הישארות במקום אחד. המיצג מאפשר את קיומם של שני העולמות במקביל ובמצב תודעתי שונה. דיירת הרחוב נמצאת בעולמה הפרטי, הסגור, האחר. הדימוי פורע את הסדר הקיים הטבעי לכאורה. התמודדות עם העולם היא להינתק ממנו.

הביטוי 'מים לבנים' מתקשר לנהרות שוצפים ומסוכנים, הישרדות ופחדים קמאיים. בעבודת הוידאו **מים לבנים, WHITE WATER**, של **ליאור אמיר קריאל**, אנו צופים בדמות אדם לבוש בגדי עבודה, לראשו מגבעת ובידו סל ועץ. האדם שוקע לתוך בריכה. כובעו על ראשו בגדיו נפוחים מהמים. הוא אינו מרפה מהחפצים ששמשו אותו בעולם שבחוץ, אלא שכאן, בעולם האחר, איבדו משימושיותם והפכו למשקולות. תנועתו הופכת לאיטית והוא נטמע במים, כמעט נעלם. הדימויים שחולפים לנגד עינינו מזכירים ציור אקוורל בתנועה. צבעיו רכים, תנועתו איטית. אשליה של רוגע, אלא שהאדם השוקע לתוך המים הלבנים נמצא במרחב לא לו: צורתו מתעוותת, אביזריו, שהוצאו מהקשרם, מסרבילים את תנועתו ומונעים ממנו תקווה להצלה. מתוך היופי הכמעט פתייני, עולות תחושות של אין אונים, ייאוש ומחנק.

אילנה סלמה אורתר בסרטה **התחנה: שיכון שיקגו**, מציגה פעולה אמנותית שהובילה ברובע מהגרים שבשולי העיר ליון שבצרפת, זמן קצר לפני הריסתו. "פיצוץ השיכונים" נערך במסגרת המדיניות של פיזור כיסי פשע ועוני בפרברים הערים הגדולות בצרפת, למען ניקוי השטח ו"השבחת" האוכלוסייה. בתהליך שקיימה האמנית עם תושבי הרובע הוחלט לייצג דירה אחת מתוך השיכון הראשון שנועד לפיצוץ. רשימת המצאי לתכולתה של דירה ספציפית הומרה לקוביות בעלות נפח שווה בדיוק בגודלן למסת האובייקטים המקוריים שבדירה. כל הקוביות נדחסו לחלל של אוטובוס ישן כסמל ל"דירה שעוברת דירה", שנגרר מהפרברים אל מרכז העיר. בפתחי האוטובוס הוצבו שלושה מסכים בהם הוקרן הסרט התינודי שיצרה האמנית בחצי השנה שבה עבדה ברובע. תושבי הרובע הובאו אל המקום, התיישבו על הספסלים שהוצאו מהקרבי האוטובוס וצפו בעצמם בסרטים. הם העדים של עצמם, אבל כעת הפכו ליותר מצופים – בכוחם להפיץ את זעקת מצבם בלב העיר. מה ריאלי יותר -התושבים או המיצג? המרחב הממשי המודר מעמדות השליטה והכוח, העומד להיעלם או שמא ייצוגו האמנותי?

הצילומים מתוך המייצב **שם זמני של גיל מועלם דורון** עוסקים ב"שטחים מתיים" אשר היוו כר נרחב לאוטופיות תכנוניות והן להטרטופיות עבור קבוצות שהודרו משטחי הציבור הפורמאליים. הצילומים מדברים על המרחב המנוגד להטרטופיה ומתרכזים במרחבים שמצליחים או מנסים לחמוק מכך.

סדרת הצילומים מהאירוע **"על הגדר"** צולמו ברחוב יהודה הימית ביופ, בעת שנחסם לשיפוצים. לרגע נדדו "דיונות החול" המיתולוגיות שמהם צמחה תל אביב, כיסו חלקה זו של יפו וגודרו. סרט הוידאו מהמייצב **אשחול** מתעד תהליך מורכב, שזירתו הינה שטיח לסף הדלת. מיקומו המוכר של השטיח הוא במעבר בין המרחב הפרטי והציבורי. את השטיח שמצא בביתו ושכבר מזמן חדל לתפקד, האמן מכבס ומלביץ. אחר כך הוא מעתיק את הכיתוב בשלטי ה- HOME LAND - SOLD, המתנוססים ברחבי השכונה, גוזר ממנו את אותיות ה"בית" ומצית אותו. משהתכלה "הבית" שבשטחיו לגמרי, הוא תולה אותו על הגדר. מבעד לחרכים שפעם סימלו את הבית, מבצבצת הגדר.

טלי גיל, נובמבר 2011

מקורות

אופיר, ע. (2000). **לשון לרע**, תל אביב: עם עובד (ספריית אופקים). עמ' 149.

פוקו, מ. (2003) **הטרטופיה**. אריאלה אזולאי (מתרגמת), תל-אביב: הוצאת רסלינג.

פוקו, מ'. (1966,2011) **המילים והדברים- ארכיאולוגיה של מדעי האדם**. אבנר להב (מתרגם). תל אביב: הוצאת רסלינג.

פרנקל ו. (1984) **האדם מחפש משמעות**. תל אביב: הוצאת דביר. עמ' 85 – 86.

¹ שם התערוכה מתכתב עם הפרק "על מרחבים אחרים" מתוך: פוקו, מישל, **הטרטופיה**, (2003). אריאלה אזולאי (מתרגמת), תל-אביב: הוצאת רסלינג.